

СЕПТЕМВРИЙСКИТЕ ПОРИВИ НА ЕДИН СЪЗРЯВАЩ ХУДОЖНИК („РЪЖ“ ОТ АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ)

Стефан Коларов

Моя черна земя!
Моя родна рожба!

Оформянето на едно творческо съзнание често трае дълго, с много лутаници и тревожни упования, с бързи устреми и увлечения, с драматични терзания и непресекващи надежди. Художествената воля изисква преодоляването на вътрешни и външни прегради, изработването на верен естетико-реалистичен усет и смело, дръзновено откликване на проблемите. Постепенно младият автор открива необгледните хоризонти, намира неизследваните целини на човешкото знание, домогва се до свои открития и решения.

Но има художници, които творят в затишие, принудени са да изчакват големи събития, обречени са от историческия ход да бъдат сеизмографи на области, в които няма никакви трусове и раздвижвания, тогава духът тлее, сетивата отслабват, живецът на вдъхновението се погубва и замира, изстинал в напразни очаквания и бледи безпросветни блянове. В една своя беседа в Дома на Червената армия Алексей Толстой подчертава, че „когато дните бяха тихи, животът сънен, когато хората съществуваха без вяра в бъдещето, без мисли за миналото и само камбанни удари тревожеха техния покой“ за създаването на големи произведения, за исторически романи никой не мисли. Наистина историческото безветрие не е подходяща почва за израстването и възмъжаването на един писател.

Още първите години на новодошлия XX в. показваха, че отдавна е отминало спокойното време, „светът от вчера“ е вече нещо далечно, изпепелено минало. С руската революция от 1905 г. идваше преломът, зрееше една борба, която нямаше да свърши с примирие, с фалшиви и гръмогласни конвенции.

Градоносните облаци на войните изсипваха огнения си товар и над Балканите и обгорялата българска земя трябваше със сетни усилия да превързва раните си. Но военните събития от тъмната глина на множеството извайваха, моделираха една нова цялост, по думите на Стоян Загорчинов това беше „Един герой — чутовен, епичен и безимен, и затова още по-велик — народът“. През 1917 г. повратът в световната епоха бе извършен от руския народ и Октомври бе осветен от един крайцер с името на древната римска богиня „Аврора“. Така и най-отдалечените векове се смесваха с началото на началата. Огромните бъркачки на времето омесваха миналото с настоящето и в това имаше нещо символично и като че ли божествено.

В такива размирни години и човешките сезони се сменят бързо, кратки са детските дни, бързо отминава романтиката на юношеството, рухват градените кули на мечтите, както порутени горяха и замъците на един поет като Христо Ясенев, преди да е издал още първата си книга. Бързеят на времето като че ли си направи една малка шега в неговото творческо развитие.

Издадената единствена приживе книга „Рицарски замък“ (1921) вече не съответствуваше на неговото ново светоусещане и идейно-образно виждане и нови повеи и желания тревожеха и примамваха поетическата муза на комуниста Ясенев. В неговото съзнание се извършваха дълбоки сложни процеси, които изгребваха доверашните съзercания и водеха до революционни поврати и трансформации.

Доверашният „заклученик в мрачни простори“ сега възпяваше Петроград и огнени визии мамеха неговия ведър полет:

Аз жадувам гръм и трясък, и рушения на замъци,
и оловен дъжд, и огън от самите небеса —
аз бих искал да погледам всяко здание във пламъци,
че и в пламъците земни има — има чудеса!

Светкавиците на събитията с исполинска сила барабанят върху търсещите души. Нови чувства и възмущения завладяват сърцата и те са вече пламнали, неудържими в поривите си. Светът става един „вулкан от пламнали души“, както беше оповестил и Христо Смирненски.

Неусетно бързо минават тези години и за търновския ученик от Стражица Ангел Каралийчев. Той вече е отпечатал първите си стихотворения, даже е прочел отзиви на свои връстници за тях, запознал се е със сливненеца Никола Фурнаджиев. Заедно с него са обиколили някои търновски забележителности и старини. Идва и денят, когато той си тръгва от квартирата на улица „Зеленка“ и старата хазайка кака Райна го изпраща с просълзени очи. От този момент му предстоят немалко лични преживявания, срещи и раздели, търсения и увлечения.

Заедно със свой приятел през първото свободно лято след гимназията младият автор отива през гара Синдел за Долен чифлик, където се строи железопътна линия. Тук край Камчия заедно със стиховете на Надсон и Яворов, които го възмущават и карат често сам да разкрива своите чувства в поетични творения, Ангел Каралийчев се запознава с двамата братя Черневи. Това познатство е от голямо значение за него, тъй като братята са комунисти и разясняват много нови неща от живота с върнатата си преценка на въздушнения ентусиазиран емоционален младеж.

Той взема от по-големия и прочита книгата „Престъплението на Силвестър Бонар“. Постепенно социалното му зрение като че ли се прояснява. Но преди да е върнал романа на неговия притежател, двамата братя са арестувани от полицията и, както научава Каралийчев по-късно, те са били разстреляни без съд. Розовата мъглица, която понякога владее неговия приповдигнат поглед към света, постепенно се разрежда, пред очите му просветва, реалността изпква с грубите си очертания. Животът на работниците около него, с които той работи на строежа на железопътната линия, го кара да се замисли.

Той става член на младежкото комунистическо дружество „Спартак“ и в малкия тесен клуб, чието помещение е осигурил бай Димитър общарят, е твърде тясно, когато разпаленият декламатор речитира стихотворението „Борба“ на Христо Ботев или се изнасят пламенни сказки, водят се спорове или се четат новите комунистически издания.

На светлината на зелената лампа № 4 с опушено шише упоритият автор не престава да твори и не е далеч времето, когато в „Червен смях“ ще се появят

неговите произведения, подписани само с инициалите му А. К. или под псевдоними като Кент, Множко Гладнев, Ангел Кафеджийски и др. В Стражица партийната борба нараства, броят на комунистите се увеличава и тяхната организация върши огромна дейност, сплотява бедните селски маси, обединява ги за задружна борба.

Комунистите от Стражица изпращат Ангел Каралийчев на курс за политическо обучение в София и за първи път младият литератор попада в столична среда. Той си спомня по-късно с искрено възмущение преживяното тогава: „Лектори в курса бяха Георги Димитров и Васил Коларов, Кабакчиев и Луканов. Постоянен секретар на курса беше Иван Недялков Шаблин, напет и смел комунист, който носеше очарованието на младия Съветски съюз и когото фашистките злодеи погубиха след две-три години заедно с десетките хиляди жертви на въоръженото Септемврийско въстание през 1923 г.“

Със съдействието на комунистите от селото Ангел Каралийчев измерва землището на селото, разпокъсано от кръпките на бедните селски нивички, и с това подпомага твърде много създаването на бъдещата стражишка комуна. С получените общински средства той се записва студент в Софийския университет — започва да следва специалността химия.

Неговото познанство с Христо Смирненски и Крум Кюлявков го насочва към „Червен смях“ и активното му сътрудничество е лесно забележимо по страниците на хумористичното партийно издание. Перото му опитва от малката информация или сценка до хумористичното стихотворение, фейлетона, жигосващата сатира. От превода от немски на малката бележка „Капиталистическа аритметика“, бр. 24, 1921 г., до последната си публикация в „Червен смях“ — хумористичната поема „Разбойникът Омар“, бр. 30, 1923 г., Ангел Каралийчев показва едно смело, уверено владение на хумористичните изобразителни средства. Проблемите, които възбудят най-често младия сътрудник на „Червен смях“, това са тежкото положение на селянина, някои важни политически акции в момента — изборната кампания или борбата за защита на Съветска Русия, лъжливата демагогия на българските държавници, битови сцени, изпълнени с много съчувствие и познаване на нравите и обичаите.

В едно писмо от Стражица, поместено под заглавие „Червеният призрак“, се забелязва нарастване на борческото чувство, едно по-обобщено разкриване на колективната сила, на нейната настъпателност и осезаемо присъствие в обществените сътресения: „Ние всички бедни пеем. И нашата песен е шумно ликуване и страшна закана. Треперете, кръвопийци! Утре, изправени пред Червения съд, ще давате отговор за престъпленията, които нямат брой! Какво ще отговорите! Братя, измъчени братя, не можем да им простим, не можем!“ (бр. 9, 1922).

Явно е, че поетът е повлиян от общия тон на повечето печатни творби, но неговата класова ориентираност е безспорна. Той проявява не само съчувствие, но е настроен и доста борчески, чужд е на всякакво примирение и съгласителство. А в стихотворението си „Червеният пламък“ неговата призивност е издигната в лозунг — смел, настъпателен и поривист:

Повдигай юмрука. Държи се наздраво!

Събаряй, раздухвай червения пламък!

Личи, че „ферментите на времето“ са проникнали дълбоко и в неговата младежка кръв. Той е бил участник и свидетел на селската комуна в Стражица, наблюдавал е всеобщото ликуване и разтурянето на комунарите. Общуването с народа, познаването на неговите теглила и мъки вдъхновяват младия творец за широк полет на чувствата.

В повечето от неговите стихове, които излизат през този период, има поза, конвенционалност, художествена неиздържаност. Но зад чуждото влияние, зад още неукрепналото авторско виждане се долавя и младежка искреност и много вяра. Социалнореволюционните асоциации са пречупени през личната изповедност, през съдбата на активната личност, която навлиза в борбата. Каралийчев написва изповедта „На майка ми“, в която личи явното влияние от Ботевото „На прощаване“, но всичко е казано много прочувствено: „Благослови пътя на борбата./ Той е моя и нашия път.“

Без да е член на комунистическата партия, студентът химик живее с напрегнатостта на времето, долавя, че зрее искрата на нов бунт. И в стихотворението „Пролет“ (Червен смях, бр. 11, 1922) поетът си избира за символ на борбата най-ведрия сезон — пролетта — и тя остава завинаги в неговото творчество — пълнокръвна, неспокойна, стремителна. Стихотворението е слабо, декларативно — „Да слоим навеки страшните вериги, Пролет, синовете свои окрили.“ Но то е показателно за настроенията на младия Каралийчев.

Още е далече онзи учебен час, когато в притихналата аудитория, не чуввайки професорския глас, който анализира студентите, чужди химически формули за пламенното сърце на мургавия студент от последната редица, който унесено ще пише редовете на своя разказ „Пролет“. Разликата в художествените качества на двете творби е огромна, но незрялата поетическа творба само подсказва афинитета на Каралийчев към сравнения, към образи, които са близки на българското виждане.

С нарастващата продуктивност на младия автор нараства и неговата пламенност и творческо самочувствие. Той познава вече по-цялостни художествени творби, в които се възпява революцията. В първата годишнина на „Червен смях“ е отпечатана поемата „Дванайсетте“ от Александър Блок (преведена от Д. Осинин). Неговите приятели Крум Кюлявков и Христо Смирненски превеждат стиховете на Александър Гастев, появяват се още редица произведения на руски поети, които възпяват Октомври и неговата победа. Усещането за революционното преустройство на света завладява и Каралийчев.

В един такъв наелектризиран момент младият поет се подготвя да издаде първата си книга. Сключил е и заем със своя приятел и казанин Георги Цанев. По една ирония на съдбата година по-късно в своята голяма статия за творчеството на Каралийчев критикът Младен Иванов (Георги Цанев) ще отбележи в „Нов път“ за творбата, чието издаване сам е осигурил парично: „Има цели, съвсем несполучени работи“ („Мауна Лоа“).

Но явно, че ентузиазмът на един млад автор далеч не се интересува от бъдещата преценка на своето произведение и поетът-сътрудник на „Червен смях“ е търсил начин да издаде своята първа рожба. Тя се появява през май 1923. Годишната не е обикновена, затова в нея може да се издаде „Мауна Лоа“ — революционна поема. Заглавието е още по-необикновено. Сам авторът го нарича „тихоокеанско“, едно име на вулкан, който е готов да избухне. Онези, които активно участвуват в обществения живот тогава, които крачат в партийните редове, знаят какъв е вулканът, къде е неговата експлозивна сила.

Крум Кюлявков е нарисувал лилавите корици на творбата, а заради приятелството си младият автор му я е посветил. Но тъничката книжка трябва да се продаде. Приятелите — Асен Разцветников и Христо Смирненски — разпространяват стоте екземпляра на един работнически митинг на площада пред Львов мост, на който говори Вилхелм Пик. Обстановката съответствува на съдържанието на творбата. Незпознатото загадъчно заглавие привлича читателите. Наистина то е твърде екзотично, неприлично за ухото на българина, но жанровото определение привлича вниманието.

Наистина всичко в тази творба е експлозивно, бурно, ехтящо. Нейните седем части са споени от общия приповдигнат тон, от тая настъпателност и воля:

Велико дело ни зове.
Ний сме войници на революцията!
Ний
бележим пътища
с кръв.
И горят в ръцете ни
не факли —
запалени сърца!

Образът на Горкиевия Данко отдавна вълнува сърцата на младите борци и всеки от тях се стреми да му подражава. В размирните периоди литературните герои намират най-много почитатели и подражатели. Декларативните редове въпреки дразнещата ухото острота звучат съвсем в унисон с обстановката. Високият тон, тая прекаленост на емоционалната приповдигнатост, борческата разпаленост не са твърде в характера на автора, но подражанието е изместило естествения повик на сърцето. Един от показателите за липсваща творческа увереност е и неволното подчиняване на младия автор на чужди повели, а не на своите лични предпочитания. Възторзите и неестествените височини на гласа съпътствуват често юношеския период на всяко творческо дело.

Младостта се съюзява винаги с възвишеното, огненото, извисеното. В началото на 20-те години един нов бог владее умовете — революцията — и всички му се подчиняват. Дружбата на Каралийчев с Ведбал и с „На баща ми син“ играе огромно влияние. Даже тихият съзерцателен Разцветников е ентусиазиран като своя събрат. Студентът по медицина Никола Фурнаджиев с изразителното лице и големите негърски бърни също е обладан от вихъра на революционните подеми. Борческият дух блуждае във въздуха и внася свръхнапрежение в младежките гърди. Желанието на всички е изразил, макар и несръчно и художествено бледо в поемата си Каралийчев: „Нашите трупове ще станат мост над пропасти бездънни.“ И един мотив, който значително по-късно ще намери истинското си поетическо превъплъщение във Вапцаровата „История“, вълнува още тогава автора; когато говори за хората на бъдещето, които ще поемат щафетата на делото: „Те няма да знаят що значи да умреш за бъдещето, що значи човещина — любов към ближния.“

И тук се явява образът на Исус и се въздига неговият пример:

Исус
каза истината.
Той беше бос и тих
пророк.
Раздаде той сърцето си
на нищите.

Някога прокламацията на Бенковски за Априлското въстание започва така: „Братия българе! Христос възкръсна и в нашата земя после 500 години...“ Това упование, близко до народното виждане, не е никак чуждо на поетите и в началото на века, когато революцията разтърсва света, те въвеждат в стиховете и поемите и образа на Христос. В библиотека „Пламък“ излиза поемата „Христос възкресе“ на Андрей Белий, преведена от Николай Хрелков. Силен и ярък е образът на Исус в „Дванайсетте“ на Блок. Ако надникнем в книгописите от 20-те години, няма защо да се учудваме от присъствието в тях на

творби като „Бог е един за всички“, „Молитва“, „Животът и учението на Исуса“ от Толстой.

Смирненски пише стихотворението си „Христос възкресе“, Емануил Попдимитров и Асен Разцветников изповядват своите революционни тиради, като възпяват и образа на божия син. Тогава не е трудно да открием как той се е появил и в поемата на Каралийчев и в редица други негови стихотворения, които той печата по-късно в „Нов път“. Прогресивният френски писател Анри Барбюс, основател на „Кларте“, обединение на прогресивните писатели, което има своите приятели и в България, посвещава два тома на едно проучване върху християнството. За него Исус е революционер и безбожник, когото богатите са разпънали на кръста „както британските капиталисти са избивали индийците и избиват днешните колониални народи“.

Исус в поемата „Мауна Лоа“ като образ лесно можем да свържем с известна идейна неизбистреност и неяснота, които се прокрадват в цялата тая словесна приповдигнатост, с липса на вътрешна центрираност на творбата. В обръщение като „О, ти, стари свят, кръвопиец ти!“ откриваме повече настройка в поляновски стил, отколкото идейна зрелост и истинско схващане и разбиране борбата с нейното класово историческо съдържание. Бъдещето е много неясно, мъгляво в представите на автора.

Мауна Лоа — това е революцията, но показана твърде абстрактно, бледо, без нужната идейно-художествена подплата и пълнокръвност. Трудно е да повярваме, че тая суха, декларативна творба е писана от такъв лирик и майстор на стила като Ангел Каралийчев. Първото му представяне като автор е толкова безлично, посредствено. Но двадесет и една годишният младеж е търсил съзвучие с времето, без да държи сметка за художествеността на стиха, без да се вслуша в своите истински предпочитания. Всичко, което го вълнува, той бърза да изрази в тронав стих, в бележка или хумористичен материал. Още е далеч времето, когато грозното патенце ще се превърне в красив, ненагледен и несравним по хубост лебед, както става в приказката на Андерсен.

Но все повече притъмнява, реакцията настъпва от всички страни, удря часът на черния капитан и военния министър Вълков. Заповедта за арестуване на видни комунистически дейци развърза ръцете на главорезите, наставя едно смутно време, в което жестокостта взема преднина, а палачите в своята изобретателност за умъртвяване си съперничат с тези от средновековието. Ето че и за разпаления певец на „Мауна Лоа“ идва часът на изпитанието. Комуната в Стражица, за която той е писал няколко пъти в „Червен смях“, бива разтурена, а мнозина от нейните водачи и сподвижници са арестувани. Сред тях попада и Ангел Каралийчев.

За тези трескави часове той си спомня: „Вечерта, щом се стъмни, полиците започнаха жесток побой над арестуваните без никакъв разпит. Ние чакахме реда си в една общинска стая. В съседната побойниците работиха с гумени бичове. Стената, която отделяше нашата стая от лобното място, беше дъсчена и всичко се чуваше през нея. Изтезаваните понесоха мъжествено удари. Някои пъшкаха или охкаха, но никой не нададе вик. Кметът на комуната — Михаил Лесов — мина също по свой ред. Побойниците го бяха наложили толкова жестоко, че щом отвори вратата и влезе при нас, той се олюля и преди да се строполи на земята, ме погледна с измъчени очи, протегна ръка да ме прегърне и рече: „Стискай зъби. Няма нищо страшно!“ Беше дошъл мой ред да вляза при озверените, но за щастие вече отмалели побойници. Мене силицата ми беше малка и те ме събориха с първите удари с гумените бичове. . . “

Ударите на „чудовището“, за което той пишеше в поемата си, го сближават пълнокръвно с черните братя. Младият поет е вече участник в тази борба,

за която е бълнувал, лирически възпроизвеждал и жадувал. Още по-силен е потресът от въстанието, което избухва през Септември 1923 г. и е удачено в кръв. Буржоазията ликува с кървави ръце, белите нощи са изпълнени с лудото хоро на старата Капанка от романа на Антон Страшимиров. А гласът на автора от страниците на вестник „Лъч“ прозвучава с убийствена сила и гражданска смелост: „Клаха народа си, както турчин не го е клал.“

Всяка будна и честна съвест е разтърсена. Черните камионетки сноват по тесните софийски улици като черни вестоносци на смъртта, шлеповете по Дунава мъкнат в безлунните нощи своя кървав товар и го изсипват в мътните води, черните роти и жандармерийските части палят села, избиват невинни хора. Както сполучливо е разкрил това Гео Милев в един сполучлив синтезиран образ: „Кървава пот изби по гърба на земята.“

След първите удари партията прави опит да се съвземе, като най-напред търси начини да съживи своя печат. На едно тайно събрание е взето решение да започне излизането на ново списание, което да раздвижва духовете, да привлича и насочва прогресивните читатели към делото на борбата. Името на бъдещото издание е прието — „Нов път“, а негов главен редактор става предприемчивият и енергичен Георги Бакалов. От страниците на списанието добиват своята известност млади автори, като Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, гимназиалния учител Георги Цанев. Появява се още в първата книжка и името на студента от Физико-математическия факултет на Софийския университет Ангел Каралийчев. Редакцията на „Нов път“ се намира в Шоповото книгоиздателство „Нов живот“, настанено в стара сграда на пресечката на ул. „Алабин“ и ул. „Граф Игнатиев“. Младите сътрудници често напускат своите лекции, за да се срещнат с такъв буен, неудържим и поривист редактор като Георги Бакалов, който винаги кипи от енергия и напрежение, въодушевен от бъдещата дейност на новото литературно издание.

Още първите книжки на „Нов път“ разкриват насоките на списанието, очертават линията, която то ще следва. Отзвукът от въстанието е много силен по неговите страници, поместените материали показват, че искрите на надеждата не са загаснали, че волята за съпротива е останала жива. В третата книжка от първата годишнина наред със стихотворения на Никола Фурнаджиев и Асен Разцветников се появява и творбата „Секат леса“ от Г. Галина, в превод на А. К. Не е трудно да се разбере кой се е подписал само с инициалите си. Това е стар навик на бившия сътрудник на „Червен смях“ Ангел Каралийчев. Стихотворението на съветския поет е в унисон с обстановката, в него се долавя една вътрешна уравновесеност, чувствава се призивът за бъдното дело, запазената увереност:

Секат леса... Но крий земята семена!
Ще минат много дни над тоз край поробен,
и в миг ще екне пак зелената стена —
борци размахали със вик крила над гроба.

Но въпреки светлите тонове унинието е завладяло сърцата. Изблици на подтиснатост, неизлечима безпросветност, тъга и плач откриваме в редица печатани произведения. В стихотворението си „Мъка“ (Нов път, I, кн. II, 1924) Никола Фурнаджиев споделя:

Нещо черно е легнало в пътя ни,
нещо страшно в душите тежи.

Кървавата мора е завладяла съзнанието, картините на поражението оживяват с апокалиптична раздвиженост, сякаш темите за страшните капричи на Гоя са взети от българската земя. Един основен цвят обогря творби и

настроения. В същата книжка наред със стихотворението на Никола Фурнаджиев са публикувани и стихотворенията „Черни селения“ от Камен Зидаров, „Черният дом“ от Емил Коралов, а по-късно другаде се появява „Черна жътва“ на А. Дъбрава. Страхът и унието сковават лицата в непознати до тогава гримаси. В една поетична изповед Камен Зидаров се провиква: „Ах, тази мрачна, варварска страна, където всеки кът навява ужас“. Подобно е съдържанието и на стиховете, които публикуват Е. Стайков, Ас. Ян., Т. Харманджиев и др. автори.

В поемката „Наводнение“, поместена в кн. 12, Ангел Каралийчев не е чужд на общите мрачни настроения, на тези просвредлящи сърцата скръбни мисли и терзания:

И висне като тежък плод
греха на минал кървав ужас.

Но в безпросветната тъма на поражението е запазен и споменът за героизма на загиналите. Подвигът на саможертвата единствен крепи сърцата в този шабаш на черни призрази и окървавени мундири, на шпицкомандаджийски пиянски кръсци и пукота на ножовете, забити в живите човешки кости. Пирът на смъртта завладява с вледеняващи тръпки свидетелите на масови убийства, на общите гробове, където се зариват полуживи известни и безименни. И ето че поетите от „Нов път“ тръгват по светлите дири. Асен Разцветников е обявил: „Аз диря всеки брат загинал и всеки спазен кървав знак.“

По живите парещи дири на събитията се ражда едно ново творчество, утвърждава се една нова поетика. Оварваряването на поезията, за което призоваваше Гео Милев, беше започнало в един кървав момент от народния епос и той намираще своите певци. Заедно с „Нов път“ излиза още едно списание — „Пламък“ — и разбунтуваната интелигентска съвест на неговия главен редактор намира нови теми, нови изразни средства, с които да отговори на септемврийските събития. Литературата вече не можеше да страни от живото дишане на времето и сега заедно с имената на професионалните революционери в тъмните нощи просветваха образи, чиято слава обезсмъртаваше подвигът и се заплащаше с най-високата цена — живота. Кървавата вакханалия се преместваше от полята, от поречията на Огоста и Марица и в литературните селения и взимаше своя тежък, безценен дял: Гео Милев, Христо Ясенов, Йосиф Хербст, Сергей Румянцев. . . От този списък липсва Христо Смирненски само защото жълтата гостенка беше изпреварила въжето в грубите ръце на пияния палач.

Вярно отбелязва Георги Бакалов настъпателните търсения на поезията в уводната статия на кн. 14, озаглавена „Новото в нашата поезия“: „Новата поезия е поезия на социалните борби. Тя не се създава в тихото съзерцание и размишление в кабинета. Стъгдата, улицата, демонстрацията, митингът са нейните вдъхновители. Борбите на класите, мъките, упованията и възторзите на трудещите се маси. Нищо човешко не ѝ е чуждо. Тя слиза в работилницата и отива на полето. Тя лъха на прясно разоран чернозем, на коситба и на зрялото зърно на вършитбата, в нея ехтят грохотът на фабриката и трополенето на градските калдъръми.“

През 1924 г. излиза като издание на библиотека „Нов път“ стихосбирката „Жертвени клади“, която веднага е инкриминирана и неуморимият редактор трябва от кориците на своето издание да надига глас срещу цензурата. Но фактът е налице. Баладичният тих глас на Разцветников е добил по-малко нотки, зазвучал е по-стегнато и силно. Пролетният вятър брули и от стиховете на Фурнаджиев. Ужасът и мъката постепенно отстъпват на ведротото виждане, на една нова гама от емоции и преживявания, в която клетве-

ната сила на изповедите се налага с приповдигнатостта и вътрешната напористост.

Ангел Каралийчев е публикувал вече цикъла „За най-черния брат“, стихотворението „Човекът“, посветено на Ленин, и изповедта „Молитва“ в памет на поета и приятеля Христо Смирненски; все още витае трагизмът и в „Мъже“ авторът остава обладан от страшните визии на жестокостта:

Тъпчем топъл братски леш
и целуваме кръвта,
дето в страшна красота
пламна черния копнеж.

Но палитрата на поета вече се обогатява. В стихотворението „Завръщане“ от цикъла „Люляки край пътя“ (Нов път, I, кн. 8, 1924) просветва близък на сърцето му образ — „и нивята — пъстроцветно платно, изтъкано от свила и лен“. От високите регистри на чувството, от висините на възгласите, от обтегнатата струна на гласа неусетно прозвняват и други тонове. Земният полък пробива през пелената от тежко, мрачно и студено предчувствие. Несигурно, но осезателно поетът намира нови теми, открива нови подстъпи към всеобщата тъга и покруса. Творческата природа надделява еднообразието, търси своите пътеки за развитие. За тази душа, която е свикнала да не се насища на пъстроцветието на нивята, да възприема всичко с естествените пориви на природното светоусещане, сякаш идва един момент на пробуда.

Ето стихотворението „Ръж“:

Ръжта протяга тънка шия —
да я помилва остър сърп.
Прелитат гълъби на групи
и ронят сребърни зърна.
Край пътя ябълките чупят
нестройни бели рамена.

Веднага се налагат новата образност, лъчезарният поглед на автора, неговото ведро, свежо възприятие. Метафорите подсилват пластиката на стиха. Нещо родно и близко лъха от тези стихове, дори само от едно сравнение — „ябълките чупят нестройни бели рамена“. Колко близко е това до народните песни, които е слушал и пял Ангел Каралийчев. Отстъпват абстрактните образи, за да изпъкнат природните картини, така близки на селската душа на певеца. Уверено се разширява кръгът на търсенията и художествените обобщения. Нараснала е сигурността на перото на твореца. Сега само с един шрих, с една сочна мазка на четката остават вълнуващи трепети, нежни съзерцания, примамливи пориви. Но сковаващата метрика на стиха ненавсякъде позволява на това волно въображение да се изяви докрай, да намери пълното си художествено превъплъщение.

А стиховете в списанието ваят непрекъснато, редакторът все чака пощата да му донесе и малко проза, която му е така необходима. И търпението на Георги Бакалов най-после е заплатено. За този миг си спомня не друг, а Ангел Каралийчев, защото той е важен не само за Бакаловото настроение и „Нов път“, но и за самия него. Това е повратът за неговото бъдеще, той не може да го забрави. И ето душната аудитория е останала зад бегълците от лекции, когато радостният глас на главния редактор ги посреща още от вратата. Най-после неизвестен автор е донесъл тъй необходимите къси разкази, Бакалов започва да ги чете, а двамата студенти-сътрудници Фурнаджиев и Каралийчев слушат. Когато четецът с победоносен тон завършва и поглежда въпросително към двамата, Каралийчев се обажда:

„— Нищо не струват!

— Как? — извика с възмущение редакторът. — Нищо не струват ли? Знаеш ли какво е потребно за написване на един хубав разказ? — И Бакалов гневно стисна юмрука си. — Иска се, момчето ми, можеи! . . .

Тука Бакалов употреби една дума, която беше народна, но ми се стори много обидна.

— Я седни да напишеш по-хубави!

Аз пламнах като суха слама, сред която е хвърлена главня, и му отвърнах, без да се замислям:

— Ще напиша, другарю Бакалов! Ти да не мислиш, че не мога да напиша по-добри от тези баберки.“

Думата веднъж е дадена. Подтикът явно не е дошъл само от един редакционен спор, от едно младежко самонадеяно мнение. Та нали авторът на многото стихове в „Нов път“ беше печатал и фейлетони, и интересни сценки в „Червен смях“. Перото му имаше дарованието и на белетриста, но то беше останало все още вярно на стиховата метрика и ето сега, когато думата е дадена, връщане назад няма.

Постепенно стиховете оредяват и отстъпват място на разказите. И Ангел Каралийчев произнася присъда над творчеството си от своята ранна младост, подобна на тая, която е изказал и американецът Уйлям Фолкнър: „През младостта си писах стихове, докато не разбрах, че моите стихове са глупост и никога няма да станат добри.“

В кн. 6, год. I от 1924 г. на „Нов път“ едно непознато име се появява като автор на четири импресии, обединени под общото заглавие „Зад синура“. Това е Ил. Чернев. Съдържанието на четирите къси творби е близко до съдържанието на стиховете, които поместват Никола Фурнаджиев, Асен Разцветников, Ангел Каралийчев. Народният трагизъм изпъква доста отчетливо в тези прозаически късове, изпълнени повече с поетическа приповдигнатост, от вътрешна поривност и наситени с много мъка, отколкото да изпъкват с някакво повествователно начало.

Случката в тях така е скъсена, че остава да звучи повече настроението на героите, отколкото да се проследяват техните действия.

Горевукът от Септемврийското въстание се налага още в първата творба — „Човешкият застъпник“. Мъката на дядо Мирчо по загиналия син избухва като приглушено старческо ридание, през воплите на което изниква едно видение, облянато от мъчителна скръб:

„... Илия! Върни се, синко, не отивай!

Някой плаче. Отваря прозореца, навежда се и вика: „Как ще побиеш рало в земята, където е пролята човешка кръв! Грехота е, синко. Какво жито ще поникне там. Нали къшея ще изгори гърлото на онзи, който отчупи от хляба на Черната могила. . . “

Ето го и символа на народната скръб — Черната могила. Всичко звучи като в някакво поверие, което се предава от уста на уста, глъхнело в риданието, с нашепване, като молитва. Но вече няма бог. Глухи са останали небесата към виковете, изтръгнати от изтерзаните гърди. Слепи са били светците, когато са падали глави и трупове и потоците кръв са набраздили земята. Даже и в душата на дядо Мирчо назрява този решителен поврат, обезверен от жестокостта, която са наблюдавали старческите му недовиждащи вече очи. Това отдръпване от бога, което се наблюдава в сублимни мигове на народното страдание, авторът е почувствувал и предал в думите на стареца: „Когато отида на небото, ще се изстъпя пред създателя и ще защита цялото човечество. Не ги съди! Ти нищо не разбираш, господи. Обезумяха и в твоето име се давеха в кръв. Прости ги, защото те няма да ти простят.“

В най-висшите мигове на страданието, когато и последните сили вече не траят, настъпва това отдръпване от божата закрила, запазена като последна надежда. Нали така беше и във Вазовата ода за една друга епопея, за едно сходно величие и подобна озвереност на врага, когато в църквата на Перушица гинат старци и юноши, майки и невръстни:

И храмът ехтеше от моми, невести,
кат падаха в кърви или в безчестье!

И господ от свода, през гъстия дим,
гледаше на всичко тих, невъзмутим!...

Тези сцени откриваме само в народните епопеи, където крачката до величието е смалена до минимум, където всеки жест, всеки героически опит е вече стъпало към славата и безсмъртието. Ето че това е доловил и младият сътрудник на „Нов път“ и е останал верен на народната традиция.

Проклятието като израз на безизходност и мъка звучи и във втората импресия „Няма го моя син“ чрез разказа на дядо Спас. Образът на есента — свидетелка на жестоко то изстребление, внася още по-голяма раздвиженост в творбата и художествената действеност изпъква ясно и силно: „В устните ѝ (на есента — бел. моя, Ст. К.) зазвуча песен — бурна, изхвъркнала от измъчени човешки гърди. После писнаха куршуми. Кой сте вие — братя или врагове — не ви познавам. О Каиново племе!“

Но докато в „Човешкият застъпник“, „Няма го моя син“, „Хамалина“ присъствуват събитията чрез спомена, чрез одухотворената емоционално подвижна ретроспекция, в четвъртата творба „Вие“ чрез образите на тримата малчугани се визира бъдещето, вярата в неговото светло идване, заплатено с толкова свидни жертви. От тази импресия е взето по-късно само посвещението на поредната книжка от библиотека „Нов път“, която издава Ангел Каралийчев — „Ръж“. В кн. 16, год. I от 1924 г. критикът Младен Иванов (Георги Цанев) публикува статията „Ангел Каралийчев“ за младия поет, като под линия обяснява, че поместените разкази в списанието на Илия Чернев в същност са негови. Излезли са „Пролет“, „Окрелчето“, „Пролетен вятър“, „Дъжд по плочите“, които после се публикуват под общото заглавие „Окрелчето“, „През прозореца“, „Гергьовски огньове“, „Гробът го вика“...

В първата сериозна преценка за творчеството на младия автор критикът е доловил най-характерното за неговия стил, най-очевидното, това, което го отделя от останалите поети-септемврийци: „Той притежава някаква магическа сила да оживи всичко, до което се докосне. Да събуди мъртвата материя, да претвори живота, да вдъхне на действителността често пъти по-голяма сила, отколкото сами бихме доловили направо от нея.“

Книгата, отпечатана в четири хиляди екземпляра в плевенската печатница „Изгрев“, не остава незабелязана. Върху сивите корици младият Александър Жендов, чиито рисунки бяха красили и кориците на стиховете на Смирненски, и на „Жертвени клади“ от Разцветников, е нарисувал застинало момиче със сърп в ръка. Стреснатата младост, изтръпнала пред жестокостта на едно време и все пак изпълнена с надежда, е добро въведение към малкия сборник с десет кратки лирични разказа.

Студентът първокурсник, дръзнал някога да изпрати до Гео Милев твърде предизвикателно писмо, което не по-малко дръзкият и самоуверен редактор помества във „Везни“ с наставнически отговор и гръмки слова, сега вече е автор на две книги, посветени на пролетарската борба, на човека, който вече не желае да носи веригите на роба, а воюва за своето освобождение. „Вие — беше писал Каралийчев до „Везни“ — бягате от унижения, ограбения и разбун-

тувания работник, не познавате неговата душа, а говорите: преди всичко човека. Нима не разбирате това, което разбраха Горки, Анатол Франс, Анри Барбюс, Александър Блок?“

И затова той беше потърсил близостта до човека на труда, до своите черни братя. Посвещението е показателно за търсенията и виждането на автора: „На вас, мои черни братя, искам да хвърля в душите ви едно надеждно пламъче. Да тръпне и да ви поведе като вилеемска звезда през кървавата нива на днешния ден към бъдещето на доброто и красотата. Как — не зная. Ако всички имате една ръка, щях горещо да я стисна. Щях да ви кажа: кураж.“

Има нещо интелегентски съчувствено в тези слова, но душата на поета е селска, земна, тя не е загубила за тежненятия и мъките на бедния народ, към който той самият принадлежи, и затова е така отзивчива, поривиста, нежна. От наивитета на народното виждане, през суеверия и обичаи той се домогва до с в о е художническо тълкуване. В първите му разкази ни завладява емоционалната приповдигнатост и нейната многотонална измеримост. Личният спомен се примесва с черния отзвук от въстанието, с героическите пориви и трагизма, избликуват струите на младата пролетна стихия, които се преливат в гъстия мириз на плодовитата есен. Битови сцени се редуват с внезапни художествени илюзии и асоциации. Авторската инвенция достига до най-долните пластове на народната палеопсихология, изважда на показ скрити движения, неуволими трепети, съкровени изповеди и ги омесва по своему, по законите на своето творческо разбиране. Така миналото вярства в настоящето, идилията на селския бит засиява с кървавите отблъскания от въстаническото поражение и носи следите на съвременността.

Дълбоко в селската душа вече са проникнали отзвуките от националните обществени катаклизми и тя вече е загубила своята първичност и простота. Усложненията, които изпъкват, са предизвикани от корективите на обществен живот и времето, оттук идва и обремененото мислене на селския човек въпреки неговата първична сила и мощ. Езическата наслада от природата, дълбоко срастване с нейната хубост и жизненост се прелива в тревогата на деня, в устремния прилив на новите събития, които разтърсват душата и съзнанието и будят ужас и стенание.

Редица от героите на „Ръж“ живеят с апокалиптичните видения на терора, който е нарушил покоя, извадил е душата от нейния привичен сън. Такива са например дядо Златан и Монката от „Вятър от юг“. Старецът излива своята мъка чрез песента — протяжна, мъчително-тежка, прокобна:

Всяка вечер, Богдане,
кървави ризи донасяш —
мене ми много додея
кървави ризи да пера,
Богдане, бог да те убие!

Докато младостта трудно удържа вътрешните сътресения, тя изявява по-буйно и ярко своите помисли и терзания, затова и Монката все по-често усеща прилива на нови сили, на непокорство и готовност да се изправи срещу целия свят и да разкрие неправдата, да разкаже онова, което е видял през нощта, когато е търсил отлъчилата се от стадото овца:

„— Натезало ми е, дядо Златане, като камък на душата. Ще ми се да викна в очите му — целия свят да чуе — какви са те!

— Зная, дядовата, зная. Но помни — вълци са, ще те разкъсат.

— Нека. Как да мълча. Днес минах край къщата му. Прозорците изпотрошени, плета капичнат и, казва, децата пищели от глад. Да я духнеш — ще падне.“

Без съмнение това са вълненията и на младия автор. Той е наблюдавал отделни кървави сцени, сам изпитва на гърба си палките на побойниците, дълбоко у него отеква ехото на народната печал. И той е намерил нужните образни средства, с които да подсказва тая настръхнала атмосфера, която дълго време владее цялата българска земя. Черната могила или Куршуменото кладенче, където трима души идват да промият кървавата риза на Андрея Карадимов, неизсъхналите сълзи на лицето на Ганка, потъмняла и отчаяна — всичко напомня за жертвите, за погрома.

Опарено е сърцето и на Илия („Пролет“). И през пролетната нега и сладост той вижда страшната картина, която още не се е изпепелила от изминалото време: „Небето пламнало. Страшен пожар е обхванал земята. Хората крещат и тичат: нагоре, надолу, по нивите, по къщите — разнасят огън. А звънчетата все по-ясно и отсечено бият. Къде е слушал тоя звън? През сините летни нощи, когато смъкваха от Белия камък овцете с баща си. Къде е бащо? Илия се спира, издига ръка над чело и гледа към Карамогила. Един страшен дълбов кръст са побили ореховчани. Кръстът пронизва като стрела сърцето на цялото село. .“

„Тъмният стон на нашия народ, погребан в черните угари“, подмолно кънти, долавя се като обертон дори в повисените възгласи на автора, дори в свежестта и непринудата на неговите изживявания. Само в една малка творба като „През прозореца“ как нагъсто е наситена гамата на цветовете с най-тъмните багри. Използувани са всички нюанси и синоними на ч е р н и я цвят — мургав, тъмноок, тъмен, тъмnochел. Спокойствието е изместено от идващите като в просяница кървави видения на безмилостно разстреляни хора, на паднали възник мъже и жени, на избивани нощем или по пладне септемврийци.

На издигнатите набързо още пресни могили идват с разбити от мъка сърца стари и млади, близки и любими. Така, както Ганка рони беззвучно своите сълзи и дядо Пейо от „Гробът го вика“ се изкачва сам при стогодишния дъб на Белия камък, където е гробът на Пеня, неговия син. Разговорът на стареца с мъртвия син е изразителен и силен, Каралийчев го е предал с вълнуваща сила и проникновение. Този разговор с мъртвия сякаш е взет от някоя стара народна песен, като в митическа легенда от гръцките епопеи. Обстановката е колкото реална, толкова и мистична. Разказът е задъхан, чувствуват се сякаш пресекулките на измореното старческо дишане. Бащата, свалил шапка пред гроба на своя син, разговаря с него. Направена е една интересна алюзия с образа на майката на стареца, заклана от турците през неговата младост.

Така изживяването е психологически уълътнено и силно. По асоциация силната скръб на едната загуба раздвижва от долните пластове на съзнанието и оживява друга, по-стара, но неотстъпваща по драматичност болка. И в тоя вътрешен поток на изживявания идва дълбокият смисъл на Пенювата смърт чрез мечтата на стареца, който вече е пред прага на смъртта: „Ще изгори целият свят и нов ще се роди. Нови хора ще заорат нивите. Нови песни ще прокътят по седемките. Ох, господи, да речеш да ми дадеш още дене, че да дочакам, че да видя.“

Така въпреки трагизма една тънка фина струна на надеждата трепти и креминава през целия разказ, прозвучава през цялата книга на младия писател.

Любовта със своята премала не отстъпва по сила на трагичния отзвук. Така писателят е намерил вътрешното емоционално равновесие и единство на своите творби. Като зрял майстор той е изписал шарките на толкова картини и преживявания. Отделните творби на чувствата са претопени в едно силно благозвучно емоционално дишане, което владее до крайност своите възможности. Всичко в тези разкази излъчва упойтелен дъх. Авторът като че ли не познава

полусенките, полутоновете. До каквото и да се докосне, то заблестява с най-ярките си изражения, без примеси, без външна прибавка и разреждане. Гъста мъзга напират във всяка част — романтично-приповдигната, зашеметяваща и устремна.

Със силата на народното виждане всичко придобива отсянката като че ли на нереалното. Хиперболата уголемява образната представа и тя излъчва магическо въздействие. Сякаш притежава силата на самодивско биле. Ето как Ангел Каралийчев рисува младия орач Илия, как е показал неговата младежка сила и красотата: „Илия усети как ръцете му станаха огромни и могъщи, ралото порасна, браздата се изви назад като река. Ще обиколи на четири страни цялото поле. Ще забрезни лека, каквато досега не са виждали хората. До вечерта ще я продъни“ („Пролет“). Мисълта за труда, уханията на пролетта изместват в трудовото съзнание мъката. Сходно е обобщението за трудовата мощ на човека и в картината на Владимир Димитров—Майстора „Жетвар“. Илия е много близък до образа, създаден от художника, както е близко и творческото виждане на Ангел Каралийчев до това на този изумителен създател на красотата върху платната.

Здравото народно начало се чувствава в тези кратки белетристични творения, които принадлежат еднакво на поезията и на прозата. Тъжният стон никога не взема превес, не разрушава хармонията на душевната цялост. Георги Цанев правилно е забелязал тази черта на Каралийчев: „Диаметрално“ противоположен на съзерцателния темперамент на Разцветникова. Нему лесно минава всяка мъка. Още прясна раната, той я забравя.“

На всичко това писателят е научен от народното усещане на жизнерадост. Виталната сила, която тече по народните жили, никога не отнема от възприятията на народната душевност свежестта, мисълта за утрешния ден, който ще бъде по-хубав от днешния. Земните пориви винаги са надмогвали болезнените терзания на финия духовен живот. И по-късно изтомителните състояния, виковете на една болезнена съвест няма да сепват този автор. Неговата душевност е лишена от трагичните вопли, които замъгляват погледа. В тъмното огледало на душата той никога няма да открива мрачните видения, среднощните сенки, черният човек няма да бъде никога негов спътник. Той никога не ще бъде терзан от двойника на Асен Разцветников или от безпокойствата, от мрачните мисли на Никола Фурнаджиев. Яворовите безсъници и черни нощи никога няма да разбият кристалната ваза на земната тишина.

Защото Ангел Каралийчев винаги ще възкресява в погледа си земния уют, опиянението на неговото подвижно въображение никога няма да се измества в мрачните бездни на мъченичеството, защото то умеет да направи и най-дразвестната и некрасива картина примамлива и хубава. Лирическият унес го избавя от миазмите на действителността и „приказният свят“ е онова царство, където той предпочита да бъде владетел, по неговите пътеки предпочита да броди, сгрян от доброта и сърдечност, търсещ непосредствения отзвук и мечтаещ вдъхновен.

Но „Ръж“ остава като един ярък художествен документ в делото на писателя. Това е неговата най-драматична книга и най-чистата, най-поривистата, такава, каквато може да я напише един младеж на двадесет и две години. Тя е проникната от героиката на септемврийската епопея и носи красотата на един поетически поглед, съчувствието и отзивчивостта на едно сърце, озарено от нежност и земна прелесть.

Със своята жизнена пълнота и непосредственост, с дълбочината на психологическите прозрения и художественото майсторство книгата „Ръж“ прокарва маниера на един нов лирически стил в българската литература и утвърждава ярко и талантливо един безспорен майстор на словото.